

Пономаренко А. Б., Ковальов Д. В.

(м.Вінниця)

УЧАСТЬ ДІЯЧІВ ЛІТЕРАТУРИ І МИСТЕЦТВА В КУЛЬТУРНОМУ БУДІВНИЦТВІ ЗА ЧАСІВ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Всім відомо, що національне відродження – це гармонійне поєднання відродження економічного, політичного і культурного. Без комплексного підходу до вирішення проблем економічного, політичного і культурного життя неможливо досягти національного відродження країни. Вхідження діячів літератури і мистецтва до Центральної Ради і Генерального секретаріату зумовило ту пильну увагу, з якою українська влада ставилась до розвитку культури. На відміну від багатьох сучасних діячів, митці-політики тих бурхливих років не розглядали культуру як щось вторинне, надаючи пріоритет політиці та економіці. Вони добре розуміли, що моральна атмосфера суспільства, певний освітній і культурний рівень його громадян – це і є необхідний ґрунт, на якому базуються всі інші перетворення суспільного життя. Національно-культурне відродження стало одним із найважливіших напрямків громадсько-політичної діяльності художньої інтелігенції.

Широке представництво діячів української культури в органах влади зумовило те, що вони, вирішуючи нагальні політичні та економічні питання, ніколи не забували про проблеми національно-культурного відродження України. Про повне розуміння ними невідкладності культурного будівництва в Україні свідчать протоколи засідань Генерального секретаріату. Серед важливих питань політичного та економічного життя знаходився час для розгляду пропозицій про заведення українознавства в учбових закладах,

надання українській мові статусу офіційної і переведення всього діловодства на українську мову, заснування українських університетів, Української Академії Мистецтв, музичних шкіл, театральної школи для робітників, розроблялись питання про статус Української Академії Наук, про пресу в Україні, про охорону пам'яток природи тощо.

Безпосередньо справами національно-культурного будівництва займався генеральний секретаріат освіти. Чимало відомих діячів української культури брали активну участь у його роботі. Основну увагу секретаріат надавав освітнім справам. 27 червня 1917 р. український уряд видав декларацію, в якій підкреслювалось: "В справі народної освіти секретаріат має на меті насамперед з'єднати в своїх руках усе керування шкільною освітою, а саме: догляд за проведенням на місцях українізації школи, організації видання підручників, відшукування й приготування учителів для шкіл та поміч у згуртуванню їх у професіональні товариства"[1].

Генеральний секретаріат освіти очолив І. Стешенко. З ним плідно працювали творчі, енергійні люди: його заступник П. Холодний, О. Дорошкевич, І. Огієнко, К. Стеценко, О. Кошиць, М. Старицький, М. Біляшівський, К. Широцький та багато інших відомих діячів української культури. Це були освітянські сподвижники, які доклали багато зусиль для створення української національної школи. Завдяки їхній плідній праці вже до осені 1917 р. в Україні було відкрито 53 українські гімназії, сотні початкових шкіл [2].

Особливу увагу було приділено українізації освіти. Першим кроком у цьому напрямку стало те, що вже в березні 1917 р. В. Винниченко, М. Грушевський та інші представники української влади добилися у міністра освіти Тимчасового уряду дозволу на викладання української мови в початкових класах тих регіонів, де проживали українці [3]. Згодом Центральна Рада затвердила закон "Про встановлення окремої штатної посади вчителя української мови та літератури у середніх і вищих початкових школах всіх відомств [4].

Великого значення впровадженню української мови в школах надавав І. Стешенко. 8 жовтня 1917 р. він виголосив програмову доповідь перед керівниками середніх і нижчих шкіл Києва, представниками педагогічних рад та батьківських комітетів. У своїй промові генеральний секретар освіти підкреслив, що з появою в Україні краєвої влади українська мова стала мовою офіційною, і що "український народ є господарем на своїй державній території, але справедливі інтереси меншостей будуть взяті до уваги. Однак всі народності, які живуть на території України, повинні знати мову, літературу, географію та історію України. Отже, українознавство повинно бути обов'язковим для всіх повноправних шкіл України" [5]. Пізніше генеральний секретаріат освіти видав обіжник, де визнав за потрібне, щоб у всіх школах, які користуються державними правами, було заведено такі предмети, як українська мова й українознавство [6]. Щоб втілити це в життя, Центральна Рада ухвалила закон про виділення 5 млн. карбованців для створення оборотного фонду на видання шкільних підручників українською мовою [7].

Велику увагу було приділено розвитку вищої освіти, оскільки саме тут мала готуватись інтелектуальна еліта, так необхідна молодій державі. Вже на першому Всеукраїнському педагогічному з'їзді в резолюції "Про вищу школу" вказувалось на необхідність звернення до викладачів вищих учбових закладів, які володіють українською мовою, із закликом вести викладання цією мовою, а тим викладачам, які мешкали поза межами України, пропонувалось повернутися на Батьківщину [8].

За виробленим керівниками освітнього руху планом робота по створенню української вищої школи мала вестись у двох напрямках: українізація вже існуючих вузів і відкриття нових учбових закладів. Щодо українізації, то на її шляху міцною стіною встала зрусифікована професура. Закон про автономію вищих шкіл, прийнятий Тимчасовим урядом у липні 1917 р., дав їй змогу вважати себе цілком незалежною від будь-якої влади, тим більше української. Таке ставлення до українізації вищої школи з боку

професури було досить типовим явищем. Тому виникла необхідність створювати нові українські вузи. Першим досягненням стало відкриття Українського народного університету в Києві 5 жовтня 1917 р. у складі історико-філологічного, фізико-математичного та юридичного факультетів. Українські народні університети були відкриті в Сумах, Полтаві та інших містах.

Для забезпечення середніх шкіл учителями українознавства була урочисто відкрита Українська Педагогічна Академія. Її відкриття відбулося 7 листопада 1917 р. в генеральному секретаріаті освіти, де І. Стешенко звернувся з вітальною промовою до фундаторів, викладачів і слухачів [9]. До викладання в Академії вдалось залучити таких визначних діячів науки, культури і мистецтва, як О. Грушевський, І. Огієнко, К. Широцький, С. Русова, Ф. Сушицький, П. Зайцев, М. Старицька та інші.

З проголошенням Української Народної Республіки і створенням міністерства освіти робота по організації вищої школи набула подальшого розвитку. Був розглянутий і ухвалений конкретний план дій, де передбачалося впровадження викладання українською мовою в усіх вищих школах, поширення кафедр українознавства, підготовка кадрів українських вчених, відкриття нових державних вузів.

Генеральний секретаріат освіти, а пізніше міністерство освіти займалися не лише освітніми справами. У своєму виступі на засіданні Малої Ради 6 серпня 1917 р. про завдання секретаріату І. Стешенко зазначив, що "діяльність секретаріату мала обіймати дві галузі: освіту і мистецтво" [10]. За ініціативою І. Стешенка були створені окремі відділи (музичний, театральний, пластичного мистецтва, охорони пам'яток старовини і мистецтва та музейної справи, художньої промисловості), які піклувались про розвиток різних галузей мистецтва. В них працювали кращі представники художньої інтелігенції. Так, до музичного відділу увійшли видатні композитори К. Стеценко, М. Леонтович, П. Козицький, відомий диригент і піаніст М. Яцкевич, а очолив його визначний композитор і

диригент О. Кошиць. На чолі інших відділів також стали відомі діячі української культури: М. Старицька очолила театральний відділ, М. Біляшівський – відділ охорони пам'яток старовини і мистецтва та музейної справи, Г. Павлуцький – пластичного мистецтва, А. Серeda – художньої промисловості.

Велику діяльність по сприянню розвитку театального мистецтва розгорнув театральний відділ. В його роботі провід вели відомі письменниці М. Старицька, її сестра Л. Старицька-Черняхівська, В. О'Коннор-Вілінська [11]. Крім співробітників секретаріату до складу театального відділу ввійшла громадська організація – Театральна рада, обрана з фахівців театального мистецтва. До неї входили такі митці, як В. Винниченко, О. Олесь, Л. Яновська, С. Васильченко, М. Садовський, Л. Курбас, Д. Антонович, І. Мар'яненко, М. Бурачек та інші [12].

Вважаючи театр одним із найважливіших засобів у справі піднесення культури народу, театральний відділ намітив широку програму діяльності. Вона передбачала організацію театральних труп по різних містах України, допомогу їм у виборі репертуару, створення драматичних шкіл, видання кращих творів українських і зарубіжних драматургів. Для кращого виконання намічених завдань театральний відділ був поділений на секції: театральну, видавничу, кінематографічну та педагогічну [13].

Важливого значення для розвитку театального мистецтва набула діяльність співробітників видавничої секції театального відділу, особливо її голови – В. О'Коннор-Вілінської. Незважаючи на складні політичні та економічні умови, вона намагалась організувати видання драматичних творів і розповсюдження їх по аматорських театрах, складала каталоги п'єс, які пропонувались відділам для постановки. При видавничій секції була заснована бібліотека, і письменниця через пресу звернулась до всіх українських авторів з проханням надсилати до неї по одному примірнику своїх драматичних творів [14].

Навколо збереження народної музичної спадщини розгорнулась діяльність відділу "Українська пісня, музика і музична освіта". У доповідній записці до секретаріату народної освіти від 20 липня 1917 р. голова відділу О. Кошиць вказував на необхідність збереження української народної музичної творчості, бо "народна пісня є не тільки пам'ятник народної творчості, але й джерело, з котрого п'ють, будуть пити і повинні пити живу цілющу воду наші будучі музики. Це є ґрунт, на котрому вони повинні розцвісти різнобарвними квітками, бо історія музики показує, що тільки ті таланти збагатили світову скарбницю, котрі виростили на національному ґрунті [15]. Відділом планувалось повсюди засновувати співочі товариства і хори як осередки збереження і популяризації української народної пісні, забезпечувати їх державною підтримкою, організовувати курси українського співу для всіх бажаючих, розвивати на національних традиціях шкільний спів, якнайшвидше видати українські підручники з теорії та практики шкільного співу, вжити певних заходів щодо українізації церковного співу. Музичний відділ поділявся на три секції: педагогічну, етнографічну і секцію по організації народних хорів та оркестрів.

Педагогічну секцію очолив видатний композитор К. Стеценко. Він вважав, що любов до народної пісні потрібно розвивати з дитинства, що в школі потрібно створити умови для розвитку музичних здібностей дітей, формування їхніх естетичних почуттів. Композитор склав проект шкільної програми по співах, за якою діти обов'язково знайомились з нотною системою, елементарною теорією музики, початками гармонії, вивчали історію української та світової музики, опановували хорове мистецтво [16].

Для поширення нотної грамоти серед населення керівництво музичним відділом вирішило організувати безкоштовні школи нотної грамоти для всіх бажаючих. К. Стеценко піклується про відкриття шкіл, звертається у секретаріат освіти з проханням виділити для цього кошти, працює над розробкою програми навчання теорії музики в школах нотної грамоти. Було відкрито кілька таких шкіл у Києві. Навчання в них вели відомі діячі

української культури: композитор П. Козицький, хоровий диригент Г. Давидовський та інші [17].

О. Приходько був призначений головою секції по організації народних хорів та оркестрів [18]. Із назви секції зрозуміло, що вона піклувалась про створення хорових колективів, оркестрів, допомагала їхній діяльності, займалась видавництвом збірників музичних творів. Цією діяльністю митці намагались припинити процес занепаду української пісні, який був наслідком русифікаторської політики царського уряду. Вони вважали хор національною громадською організацією, яка виховувала своїх членів свідомими громадянами.

Оскільки створення хорових колективів не вимагало значних коштів, вони створювались повсюди, найчастіше при товариствах "Просвіта". Українська влада в особі музичного відділу секретаріату освіти допомагала цим колективам нотами, для чого було розпочато їх видавництво і розповсюдження. Хоровою секцією був складений список музичних творів, рекомендованих для виконання народними хорами. До нього увійшли відомі українські пісні, а також твори М. Лисенка, К. Стеценка, О. Кошиця.

Діяльність створеного навесні 1917 р. Центрального комітету охорони пам'яток старовини і мистецтва України продовжив заснований при генеральному секретаріаті освіти відділ охорони пам'яток старовини і мистецтва та музейної справи. Голова відділу М. Біляшівський розробив детальний план роботи відділу. Ним передбачалось утворення Національного музею, українізація місцевих і реорганізація церковних музеїв, заведення реєстрів пам'яток, оберігання їх від нищення, спорядження етнографічних і археологічних експедицій, організація пам'яткоохоронної справи на місцях. Співробітниками відділу були мистецтвознавці К. Широцький, Ф. Ернст, Ф. Тутківський, В. Щербина, архітектор Д. Дяченко, письменник О. Левицький та багато інших відомих діячів української культури.

Не зважаючи на складні умови, працівники відділу намагались зробити все можливе, щоб уберегти від руйнування історичні пам'ятки.

М. Біляшівський через засоби масової інформації неодноразово закликав громадськість встати на захист культурної спадщини українського народу. Відділ виконував роль координаційного центру пам'яткоохоронної роботи на території України, постійно листувався з місцевими комітетами охорони пам'яток культури.

Особливу увагу було приділено збереженню пам'яток культури м. Києва. Архіви зберегли листування К. Широцького, М. Біляшівського та інших пам'яткоохоронців із місцевою владою з проханням виділяти кошти на дослідження і рятування пам'яток культури. Фахівцями відділу була створена комісія по відродженню старих назв і урочищ м. Києва [19].

Після відходу більшовиків із Києва була організована комісія, яка зробила опис всіх історичних будівель міста, пошкоджених внаслідок воєнних дій. В її роботі взяли участь Д. Щербаківський, Ф. Ернст, Ф. Кричевський та інші знавці мистецтва [20]. Вони обстежили споруди Києво-Печерської лаври, Михайлівського золотоверхого монастиря, Софіївського собору, Десятинної церкви тощо. Результати проведених досліджень Ф. Ернст опублікував у своїй брошурі "Художественные сокровища, пострадавшие в 1918 году".

Керівництво відділу виступило проти наміру міністерства внутрішніх справ зняти пам'ятники Олександрю II, Іскрі та Кочубею, П. Столипіну та Миколі II. З цього приводу К. Широцький опублікував у "Новій раді" статтю "Хибні заходи", де підкреслював: "Не можна пам'ятники зносити тепер, і робити це – значить дати привід і приклад до нищення різних монументів на провінції... Неможливо йти з буком на пам'ятники, що стали вже історичними документами... Це пахне руйнуванням, а якщо процес руїни буде прищеплюватись самою владою, то він піде далі, й ми таки незабаром опинимося перед розбитим коритом" [21].

Важливим напрямком діяльності відділу стало музейне будівництво, оскільки музеї були тими осередками, навколо яких гуртувалися подвижники пам'яткоохоронної справи. Крім цього, діяльність музеїв сприяла піднесенню

національної свідомості населення і виховувала в нього пошану до власної культури. Особлива увага надавалась питанням, пов'язаним із створенням Українського національного музею – головного музейного закладу України, який повинен був відображати славу історію українського народу, його традиції, побут і культуру. Співробітниками відділу вживались заходи щодо створення фондів музею. М. Біляшівський звернувся до Центральної Ради з проханням виділити кошти на придбання колекції О. Рахманової, що містила зразки старовинного українського шитва і тканини; велися переговори з актором О. Безверхим про придбання відділом для музею портретів М. Максимовича і його дружини, виконаних Т. Шевченком [22]. Відділ звернувся до церковних общин та власників приватних колекцій з пропозицією придбати у них твори мистецтва. Для їх відбору була створена комісія з фахівців.

Серед вживаних відділом заходів для створення фондів Національного музею була робота по поверненню в Україну національних скарбів, які були вивезені в різні часи в Росію. 3 жовтня 1917 р. генеральний секретар освіти І. Стешенко звернувся до комісара у справах України при Тимчасовому уряді П. Стебницького з проханням допомогти в справі реєстрації реліквій української історії, які знаходились в Росії [23]. З його допомогою в Петрограді була створена комісія на чолі з видатним етнографом Ф. Вовком при діяльній участі мистецтвознавця і В. Щавинського, а також засновано Товариство прихильників українських музеїв. Їм вдалося зібрати чималий матеріал стосовно українських національних реліквій. В Москві подібним дослідженням займався історик мистецтва О. Новицький [25]. Таким чином, художня інтелігенція докладала великих зусиль, щоб історичні пам'ятки, які склали національну гордість українського народу повернулись на Батьківщину. На жаль, прихід більшовиків до влади унеможливив повернення скарбів.

Певним підсумком діяльності відділу охорони пам'яток старовини і мистецтва та музейної справи стала розробка проекту закону про охорону

пам'яток України. Його безпосереднім автором був М. Біляшівський. Цікаво, що при розробці закону були враховані досягнення в справі збереження пам'яток культури в країнах Західної Європи. Прийняття закону Центральною Радою, безперечно стало б важливою віхою в розвитку пам'яткоохоронного руху в Україні. Але зміна політичної влади зробила це неможливим.

Секція пластичного мистецтва, якою керував мистецтвознавець Г. Павлуцький, була створена для сприяння розвитку живопису, графіки, скульптури. Співробітники секції докладали багато зусиль для заснування Української Академії Мистецтв. При секції була організована Рада майстрів українського мистецтва, яка розглядала проекти важливих міських споруд, поштових марок, військової форми і слідувала, щоб вони відповідали художнім завданням та історичним традиціям [26]. Також була створена спеціальна комісія по виробленню українського національного шрифту, яка на основі вивчення старовинних письмен в архівах університету св. Володимира, Києво-Печерської лаври, Михайлівського монастиря займалась розробкою зразків рукописного і друкарського шрифту. В комісію ввійшли відомі фахівці в області графіки: Г. Нарбут, А. Середа, М. Козик, Л. Обозненко, В. Модзалевський [27].

Отже, представники художньої інтелігенції, входячи до державних структур, сприяли розвою національного мистецтва.

Великого значення для національно-культурного відродження в Україні набуло прийняття членами Центральної Ради закону про державну мову. Поява цього закону була закономірним явищем. Протягом усього свого існування українська влада йшла до нього, українізуючи освіту, пресу, науку. Закон, затверджений Центральною Радою 24 березня 1918 р., вимагав, щоб всі написи, вивіски, етикетки на товарах, виготовлених в Україні, писалися державною українською мовою; все діловодство можна було вести лише українською мовою [28]. Закон про державну мову "встановлював певні терміни для виконання його вимог і санкції у випадках невиконання. Таким

чином, прагнення діячів української культури до українізації всіх сторін суспільного життя країни отримало підтримку держави на законодавчому рівні.

Отже, громадсько-політична діяльність, спрямована на національно-культурне відродження України, сконсолідувало кращих представників художньої інтелігенції. Вони організували і очолили культурно-просвітницький рух. Багато уваги було приділено відродженню національної освіти, пропаганді досягнень української культури, збереженню старожитностей. Входячи до органів державної влади і управління, художня інтелігенція сприяла уважному ставленню до проблем культури з боку державних структур, що призвело до значних успіхів у культурному будівництві за доби Центральної Ради.

ПРИМІТКИ:

1. Винниченко В. Відродження нації. Ч. 1. – Київ - Відень, 1920.– С. 266.
2. Дорошенко Д. Історія України. 1917-1923,– Т. 1 - Ужгород, 1932, - С. 388.
3. Мазур В., Розовик Д. Перші кроки національної школи. Про освітянський аспект у діяльності Української Центральної Ради // Наука і суспільство - 1993.- №2. - С.19.
4. ЦДАВО України. - Ф. 1115, - Оп. 1. - Спр. 29. - Арк. 111.
5. Нова рада.- 1917. - 11 жовт.
6. Дорошенко Д. Назв. праця. - С. 397.
7. ЦДАВО України. - Ф. 1115. - Оп. 1. - Спр.6. - Арк.165.
8. На Украине и вне её // Украинская жизнь, - 1917, - №3-6, - С. 184.
9. Нова рада, - 1917, - 9 листоп.
10. ЦДАВО України. - Ф. 1115, - Оп. 1,- Спр. 21, - Арк. 31 зв.
11. Там же. - Ф. 2581. - Оп. 1 - Спр. 203 - Арк. 34.
12. Нова рада. - 1918. - 2 квіт.
13. Відродження. - 1918. - 10 квіт.

14. Там же. - 1918 - 4 квіт.
15. ЦДАВО України. - Ф. 2581. - Оп. 1. - Спр. 205. - Арк. 1 зв.
16. Інститут рукописів ЦНБ ім. В. Вернадського, - Ф. 62. - №159.
17. Нова рада. - 1917.- 13 груд.
18. Народна воля. - 1917, - 6 листоп. (24 жовт.)
19. Боротьба. - 1918. - 31 берез.
20. ЦДАВО України, - Ф. 2581 - Оп. 1,- Спр. 207, - Арк. 14.
21. Нова рада. - 1918, - 25 квіт.
22. ЦДАВО України - Ф. 2581, - Оп. 1. - Спр. 225. - Арк. 8,11.
23. Там же, - Спр. 216, - Арк. 13.
24. Там же, - Спр. 210, - Арк. 4 зв.
25. Нова рада - 1917. - 21 листоп.
27. Театральная жизнь. - 1918, - 5 квіт. - С. 16.
28. Відродження, - 1918, - 18 квіт.
29. Національні відносини в Україні у ХХ ст.: Збірник документів і матеріалів, - К., 1994. - С. 76-77.